

האם אפשר ללמד אדם להיות אדם? מחשבות על חינוך, מרות וחירות

כאשר אנו נוטעים עץ תפוח, אנחנו לא צריכים ללמד אותו להיות עץ תפוח; הדבר טמון בו מהיותו. כך גם האדם. מהו, אם כן, תפקיד החינוך בחייו של הילד? במקרה האופטימלי, ללוות אותו מתלות לחירות

גיל נרטל 9.9.2018

מסופר על פיליפ מלנכתון, ממנהיגי הרפורמציה בנצרות במאה השש עשרה, שביקר פעם אחת בבית ספר. הוא נעמד בפני הזאטוטים בני החמש-שש ופתח בנאום נלהב: "השלום לכם אבות הכמורה, דוקטורים, מדופלמים ומפקחים. השלום לכם הנעלים המלומדים והמוכבדים, קונסולים, אנשי המטה, שופטים, קונסולרים, מזכירי מדינות, מגיסטרים, פרופסורים וכיוצא באלה...". כאשר מלווייו של מלנכתון קיבלו את דבריו בחיוך, הוא פנה אליהם ואמר: "אני לא מתבדח. הנאום שלי הוא רציני, שכן אני מביט בילדים הקטנים שלפני, לא כפי שהם עכשיו, אלא עם מבט אל מי שהם יכולים להיות וצריכים להיות".

את הסיפור הזה כתב קומניוס, המחנך הצ'כי בן המאה השבע עשרה, באחד מספריו, ושאל: האם בית הספר אכן תומך בכל הילדות והילדים, כך שיהיו מה שהם יכולים וצריכים להיות? כל עוד הישגי התלמידים מסתדרים על פי המצב הכלכלי של הוריהם, בחרו שהתשובה היא: לא! בהמשך, אציג דרך אפשרית לארגון הלימודים בבית הספר היסודי, אשר תומכת בהתפתחות הילדים, אבל לפני זה ראוי לברר – במה בדיוק צריך לתמוך?

תפקיד המחנך לספק את התנאים

קומניוס עצמו נולד למשפחה ענייה, וכבר בגיל 12 התייתם מהוריו ומאחיותיו שמתו ממחלות. קומניוס אומץ בידי הכנסייה המקומית בכפר, שם רכש השכלת יסוד בקריאה ובלמודי דת, וכן עבד באדמות החקלאיות שהיו בבעלות הכנסייה. ייסוריו בבית הספר האלים והמשמים הובילו אותו לחפש חינוך אחר. ניסיונו בעבודה החקלאית לימד אותו את חוכמת הטבע.

"נפש האדם" הוא כתב, "מושוות בצדק לזרע או לגרעין שבתוכם הצמח או העץ אכן קיימים, הגם שצורתם הסופית עדיין אינה נראית למעשה". במשפט קצר זה טמון רעיון גדול: כאשר אנחנו נוטעים עץ תפוח, אנחנו לא צריכים ללמד אותו להיות עץ תפוח. זה ידע הקיים בו מטבע בריאתו. אנחנו גם לא נוכל לשכנע עץ תפוח לצמוח להיות עץ אגס, משום שטבעו להיות מה שהוא נועד להיות. אם כך, מה תפקידו של הגנן? לספק את התנאים שבתוכם יוכל הצמח לבטא בצורה הטובה ביותר את ייעודו. להשקות, לתחח, להרחיק מזיקים ומתחרים וכדומה.

"נפש האדם מושוות בצדק לזרע או לגרעין שבתוכם הצמח או העץ אכן קיימים, הגם שצורתם הסופית עדיין אינה נראית למעשה".
נטיעות ט"ו בשבט בגן הבוטני בירושלים (יוסי זמיר/פלאש90)

מכאן הסיק קומניוס: "לא הכרחי אם כך שדבר ינתן לאדם מבחוץ, אלא רק זה, שכל מה שהוא מחזיק כרוך בתוכו, יפרוץ ויתפתח". כדי שזה יקרה, על המורה לספק שני תנאים: להסיר מכשולים ולהדריך בתבונה. על הסרת המכשולים הוא מסביר: "לא דרוש כוח על מנת לגרום לחפצים מעוגלים לנוע או לחפצים מצולעים לנוח במקומם, כמו גם לדברים כבדים ליפול למטה. הם מגיבים במהירות מתוך עצמם כאשר המחסומים מוסרים". החסם המרכזי באדם הוא **הערכתו העצמית**, ולכן יש להדריכו כך "שהוא יעריך כראוי את איכותו הנשגבת של טבע האדם, ויבין כי הוא חייב לשאוף לתנועה [...] תוך שימוש ביוזמה ובפעולה".

הדרכה נבונה היא התנאי השני שעל המורה לספק, ובמרכזה **החופש לבחור**: "תקלה חמורה גברה על כל האמת והטוב שבדברים, בכללם על כושר השיפוט של האדם והחירות עצמה. אבל הדבר יתוקן אם האדם ינטוש את המנהג המביש ללכת אחרי בני אדם אחרים, במקום אחרי רצונו שלו. [...] אלה שכופים על אנשים אחרים את דרך המחשבה שלהם, על ידי שהם דורשים הסכמה עיוורת וציותנות, מחללים את טבע האדם. 'חקר האמת היא התכונה הייחודית לאדם' אמר קיקרו, והאמרה: 'בחנו כל דבר ובחרו בטוב' (אל התסלוניקים א, ה, 21) חייבת להתקבל ולהתממש עבור המין האנושי כולו".

האדם מתפתח מתלות לעצמאות

נסכם: האדם מתפתח מטבע בריאתו להיות אדם, ויש בו את כל הדרוש על מנת לממש זאת. תפקיד החינוך הוא לספק את התנאים שיאפשרו את ההתפתחות הטבעית. בכלל זה לחזק את הערכתו העצמית של הילד ולאפשר לו לממש את רצונו מתוך חופש היוזמה, החקירה והפעולה.

באיזה מסלולים מתפתח הילד? בשיחה שערכתי פעם עם רינה כהן, מייסדת המועצה הציבורית להורים, היא תמצתה את הדבר יפה: להוביל את הילד מתלות לעצמאות. שכן ברור שהעובר תלוי לחלוטין באימו הנושאת אותו ברחמה, בעוד שכעבור כעשרים שנים הוא צעיר או צעירה המסוגלים לתפקוד עצמאי מלא בעולם. אם כך, באיזה מפעולות בית הספר אנחנו אכן מאפשרים לילדים לחוות וללמוד את עצמאותם?

מורים והורים רבים טוענים שהילד עצמאי ואחראי על הכנת שיעורי הבית, על סידור הילקוט, על התנהגותו בבית הספר וכיוצא באלה. זאת רמייה. הילד לא בחר להכין שיעורים, לסדר את הילקוט או להתנהג בדום שתיקה

במהלך השיעור. אלה הן דרישות שהמבוגרים בחרו עבורו. על כן כאל אלה אינם תרגול של עצמאות, אלא דווקא תרגול של צייתנות וקבלת מרות.

התפתחות חברתית תומכת אפשרית רק בקבוצה קטנה, של כשמונה עד שנים-עשר ילדים, שבה תרומתו של כל חבר היא ייחודית. מכאן שהקבוצה תדרוש את מעורבותו הפעילה של כל אחד מחבריה, וכל אחד יתחזק לנוכח מעמדו ההכרחי. הקבוצה גם חייבת להיות הטרוגנית בגיל, כדי שלצעירים יהיו דמויות לחיקוי, ולבוגרים יתאפשר לתרגל מנהיגות והובלה.

שתף צייץ

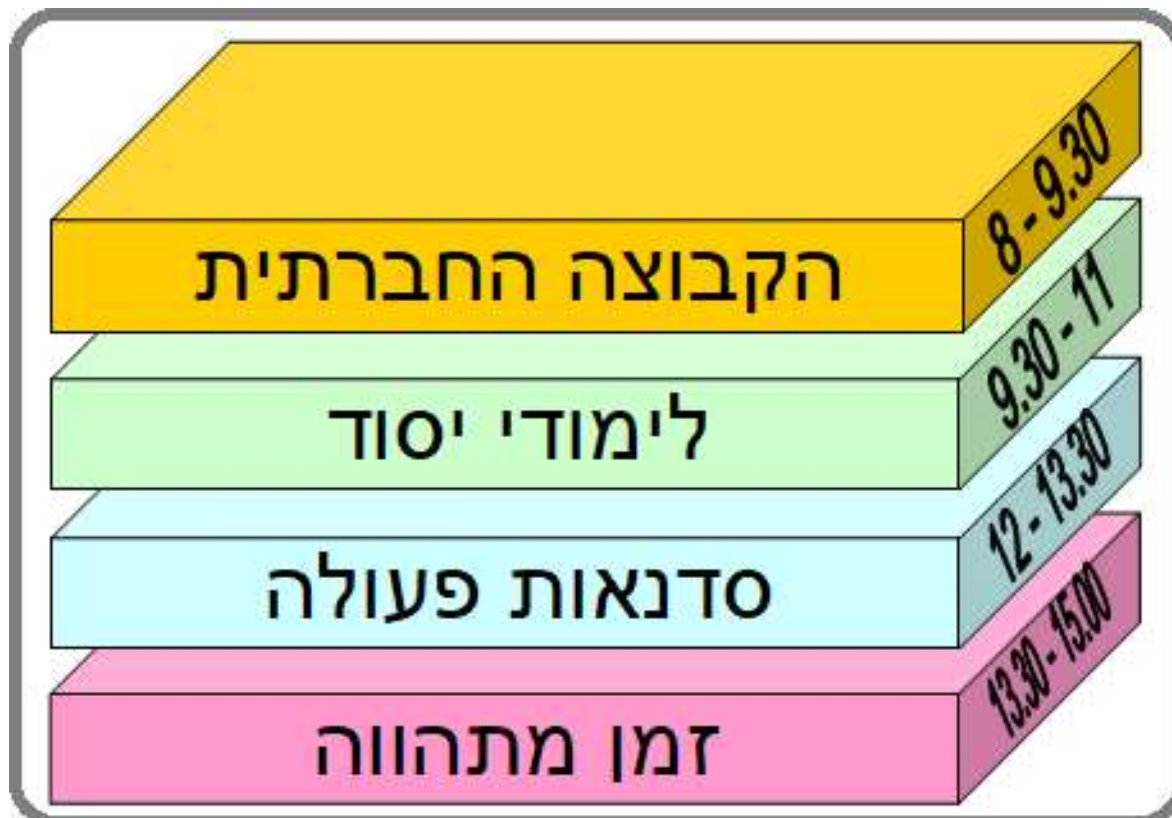
עוד מתפתח האדם מייצור המרוכז בעצמו לייצור חברתי. היכולת להתייחס לקיומו של הזולת, לרצונותיו ולרגשותיו, מתפתחת אצלנו בהדרגה מאנוצנטריות ועד לאמפתיה. ומה במערכת השעות של בית הספר תומך בהתפתחות זאת? ההתייחסות לכיתה כקבוצה חברתית בטעות יסודה. למי מאיתנו המבוגרים יש 35 חברות וחברים, שהמכנה המשותף שלהם הוא שנת הלידה?

קבוצה כל כך גדולה, נחלקת באופן טבעי למעמדות של מקובלים ודחויים, כפי שכולנו מכירים. התפתחות חברתית תומכת אפשרית רק בקבוצה קטנה, של כשמונה עד שנים-עשר ילדים, שבה תרומתו של כל חבר היא ייחודית. מכאן שהקבוצה תדרוש את מעורבותו הפעילה של כל אחד מחבריה, וכל אחד יתחזק לנוכח מעמדו ההכרחי. הקבוצה גם חייבת להיות הטרוגנית בגיל, כדי שלצעירים יהיו דמויות לחיקוי, ולבוגרים יתאפשר לתרגל מנהיגות והובלה.

עוד מתפתח האדם בתחום המוטורי (תנועתית) במה שניתן לכנות: מגולמנות למיומנות. בכלל זה משתפרים אצלנו הכוח הפיזי, המוטוריקה, הקואורדינציה, הסיבולת, הסבלנות ועוד. מה במערכת השיעורים בבית הספר מאפשר זאת? שעתיים חינוך גופני זה טוב מאוד, אבל זה מעט שבמעט. לזה הכרח להוסיף שיעורי תנועה, מלאכה, אומנויות, יצירה, ריקוד, יוגה, דרמה, אומנויות לחימה וכיוצא באלה. ומעל הכול, להוציא מבית הספר את המשפט הנורא: "כולם לשבת". איזה מבוגר מסוגל לזה במשך שש עד שמונה שעות ביום?

ניתן לארגן את הלימודים כך שיספקו את התנאים להתפתחות האדם

בבדיקה שערכתי עם אפרת גולדברג, יועצת ומלווה לבתי ספר, מצאנו שניתן להרכיב מערכת שעות התומכת בהתפתחות הילד בתחומים שהוזכרו, מבלי לפגוע בהתפתחותו גם לקראת השכלה. בשביל זה צריך לשבור את מסגרת הכיתה (קבוצת התלמידים) האחידה, ולאפשר קבוצות משתנות לפי הצורך. תנאי נוסף הוא ששבוע הלימודים ימשך חמישה ימים ארוכים, משמונה בבוקר עד שלוש בצהריים לערך. למהלך זה יתרונות רבים גם לבית הספר וגם להורי התלמידים, נושא שראוי לפוסט נפרד. מעל הכול, הוא מאפשר נוכחות משותפת ורציפה של כל המורים והתלמידים, בכל 35 שעות הלימודים.

ארגון יום לימודים המספק את התנאים להתפתחות האדם

מצאנו שבארגון הלימודים המתואר כאן, ניתן לספק את כל שעות הלימוד שהתלמידים חייבים לקבל על פי הנחיות משרד החינוך, וכן שיש די שעות הוראה (מבחינת תקציב הפעלת בית הספר) כדי לממש את הדברים. כמובן שמדובר באב טיפוס שיש להתאימו לכל מקום בנפרד. ארגון הלימודים המוצע כולל ארבע יחידות זמן של כשעה וחצי:

1. הקבוצה החברתית, ובה כשנים עשר תלמידים, משלוש קבוצות גיל, ומורה. כל איש צוות בבית הספר הוא חונך אחראי (מחנך) של חברי אחת הקבוצות, בפעילות חברתית, שיחות, תחומי הרוח ותמיכה.

2. לימודי יסוד בשפה ומתמטיקה. ברכיב זה של מערכת השעות אפשר שקבוצות הלומדים תהיינה הומוגניות ברמה (לאו דווקא בגיל). המפגש בין שונים מתקיים בכל מרכיבי היום האחרים.

3. סדנאות פעולה מגוונות, במתכונת חוגים, ובכלל זה סוגים שונים של תנועה, מלאכה, אומנויות, מעבדות מחקר וכל דבר טוב אחר שצוות המורים יכול להציע לתלמידים.

4. זמן מתהווה בארגון עצמי (מלמטה), כגון תלמידים מסייעים לאחרים בתרגול הנלמד, יזום פרויקטים, מטלות ותורנויות בתחזוקת בית הספר, הכנת ארוחה קלה לכל התלמידים, וכדומה.

קומניוס לא חשב על חינוך חופשי. הוא היה בטוח שהילדים חייבים לקבל הכוונה וליווי כדי שיתפתחו כשורה: "שאיש לא יאמין שמישהו יכול באמת להיות אדם, אלא אם כן הוא למד לפעול כאדם. כלומר, עבר אימון ביסודות אלו המכוננים אדם". עלינו מוטלת החובה לוודא, שאכן ארגון הלימודים בבית הספר מאמן את הילדים להיות אנשי חירות, במחשבותיהם ובמעשיהם.